

# MUSIQI SƏNƏTİ

UOT 78.03

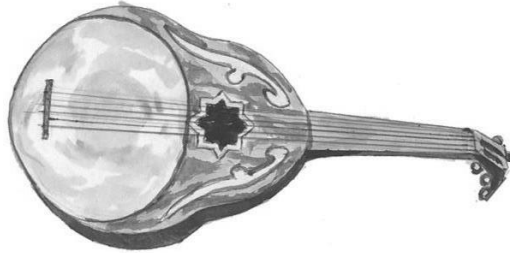
Abbasqulu Nəcəfzadə  
sənətsünəşliq üzrə elmlər doktoru, professor  
Milli Musiqi Konservatoriyası  
AZ1073, Bakı, Ələsgər Ələkpərov 7  
E-mail: [a.najafzade@yahoo.com](mailto:a.najafzade@yahoo.com)

## UNUDULMUŞ ŞAHRUD BƏRPA OLUNDU

**Xülasə:** Təqdim olunan məqalədə şahrud simli musiqi aləti şahruddan bəhs olunur. Məqalədə onun yaranma tarixi (IX əsr), etimologiyası, morfolojiyası tədqiq olunur. XIV əsrdə Ə.Marağalı unudulan şahrud alətini bərpa etmişdir, lakin zaman keçdicə alət yenə unudulmuşdur. XXI əsrin əvvəlində “Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi” elmi- tədqiqat laboratoriyasının rəhbəri Məmmədəli Məmmədov təqdim etdiyimiz mənbələrdən faydalanaraq şahrud çalğı alətini bərpa etmişdir.

**Açar sözlər:** şahrud, hordofonlu qrup, yaranma tarixi, etimologiya, morfolojiya, bərpa olunma.

Orta əsr qaynaqlarında adında rud sözü əks olunan bir sıra çalğı alətlərinə rast gəlirik: rud (rudxani), şahrud, yaylı rud, zənganə- rud, tərəbrud, rudcame. Bu məqalədə yalnız şahruddan söz açacağıq. Şahrudun eskizini təqdim etdiyimiz bilgilər (orta əsr ədəbi və elmi qaynaqlar) əsasında tanınmış fırça ustası, Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü Seyran Bədəloğlu çəkib (şək. №1). Şahrudla bağlı əvvəllər nəşr etdirdiyimiz bir sıra əsərlərdə – “Çalğı alətlərimiz” (9, s. 102), “Azərbaycan çalğı

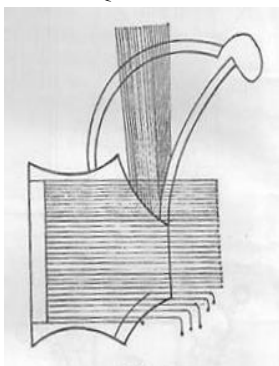


alətlərinin izahlı lüğəti” (10, s. 168), “Etnoorqanologiya” (11, s. 22), “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında çalğı alətləri” (12, s. 24) yığcam bilgi vermişik. Mənbələrdə şahrudun bir-birindən fərqlənən iki növü ilə rastlaşırıq.

**Yaranma tarixi.** Şərqi dahi mütəfəkkiri, görkəmli musiqişünas, filosof, ensiklopediyaçı alim Əbu Nəsr Məhəmməd ibn Məhəmməd ibn Uzluq ibn Tərxan Fərabî (təx. 865-950) özünün məşhur “Kitabül-Musiqi əl-Kəbir” (Böyük musiqi kitabı) risaləsində bir sıra çalğı alətləri – cəlacil (kolokol), dəf, təbil, sanc (üçkunc), ud, tənbur, mazif (sitra), kamanlı rübab, mizmar, nay (ney), surna (zurna) ilə yanaşı, şahrud haqqında da məlumat verib (8, s. 10-15). O, bu əsərində şahrudu bütün səsləri olan mükəmməl, qədim Soğdi aləti kimi təqdim edir (8, s. 11). Əslində klassiklər orta əsrlərdə Soğdi aləti dedikdə udu nəzərdə tutmuşlar. Ə.N.Fərabinin bəhs etdiyi şahrud uddan çox fərqlənir (şək. №2). Göründüyü kimi, bu alətdə çox qanunu xatırladır.

## Şəkil №2

Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Səadət Abdullayeva (1940-2017) bu növ şahrudla bağlı yazır: “Şahrud udun və çəngin quruluş xüsusiyyətlərini özündə birləşdirirdi. Onun səsdüzümü 4 oktavaya çatırdı. Fərabinin “Böyük musiqi kitabı”nın Qahirədə saxlanılan əlyazmasında verilmiş sxemdə şahrud üzərində çoxlu simlərin



çəkildiyi dördkunc rezonator qutusu kimi göstərilmişdir” (1, s. 18).

Ə.N.Fərabinin yaşadığı dövrü nəzərə alsaq, bu növ şahruddan ən azı IX əsrdə istifadə olunub. Onu da deyək ki, Ə.N.Fərabisən oğuz (daha doğrusu, Həmədan) türklərinin Uzluq tayfasından olub. Bunu onun Uzluq adlı oğuz tayfasına mənsubluğu, eləcə də soyadındakı oğuzlara məxsus Uzluq, Tərxan adları da təsdiqləyir.

Digər Azərbaycan türkü, tanınmış alim Kamaləddin Əbdülqadir bin Qeybi əl-Hafiz Marağalı (1353-1435) şahrudun fərqli növünü İbni Əxvəs (İlyas ibn Əxvəs – A.N.) icad etdiyini yazıb (7, s. 76). S.Abdullayeva da bu məsələni əsərində yada salır. O, Baron Rodolf d’Erlangerə (4, s. 42) istinadən bildirir: “Bunu Əbu Nəsr Fərabî də qeyd etmişdi” (1, s. 28). Xatırladaq ki, İlyas ibn Əxvəs IX əsrdə Səmərqənddə yaşayıb.

Şahrud IX əsrdə icad olunsa da, sonrakı yüzilliklərdə sıradan çıxmış, unudulmuş, XIV əsrdə Əbdülqadir Marağalı onu bərpa etmişdir. Təəssüf ki, bərpa olunmuş şahrud sonrakı mərhələlərdə yenidən tənəzzülə uğramış və unudulmuşdur.

**Etimologiyası.** Adından göründüyü kimi, şahrud sözü ruda istinadən yaradılıb. Şahrud bəm ruddur, yəni rudun böyük ölçülü növüdür, beynəlxalq terminlə desək, “bas rud”dur.

Rud isə fars sözüdür və bir neçə mənada işlədilir: 1. Çay, axar su; 2. Oğul, övlad, uşaq, nəsil; 3. Bağırsaq.

Bunlardan “bağırsaq” sözü çalğı aləti kimi rudun adına daha uyğundur. Qədimdə telli çalğı alətlərinin telini bağırsaqdan hazırlayırdılar. Bəlkə də bu alətin tellərinin bağırsaqdan hazırlanmış ilk çalğı aləti olduğundan onu rud adlandırmışlar.

Türkiyəli tanınmış alim Murat Bardakçı şahrud sözünün “sazların şahı”, çalğı alətlərinin, daha dəqiq desək, telli, mizrabla çalınan alətlərin “şahı” fikrini ifadə etdiyini bildirir (3, s. 104).

Azərbaycanda özündə çalğı alətlərinin adını əks etdirən bir çox yaşayış məskənləri, toponimlər mövcuddur: Zurnabad qəsəbəsi (Göygöl rayonu), Zəngqala (Gədəbəy rayonu, Böyük Qaramurad kəndinin dağ yamacında yerləşir), Zəngilan rayonu, Nağaraxana (Şamaxıdan 20 km aralı kənd), Ozan (Gəncədə qədim məhəllə adı, orta əsrlərdə ozan adlı telli çalğı alətimiz olub), Düdükçü kəndi (Xocavənd rayonu), Qopuz dərəsi (Qax rayonu) və s.

Xatırladaq ki, İran ərazisində, Məşhəd tərəfdə Şahrud adlı şəhər də var.

**Ədəbi qaynaqlar.** Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) “Xosrov və Şirin” poemasında 10 telli şahruddan söz açır:

**On tellisazını çalardı Barbəd,**

**Şahrudda** aramgah – xoş istirahət (5, s. 67).

S.Abdullayeva Nizaminin “İskəndərnamə” poemasının “Şərəfnamə” (6, s. 98) hissəsində bir şeirinə istinadən yazır: “Şair rumluların çalğı aləti **şahrudda** (şahrud)zəfər nəğməsinin ifa olunmasını qeyd edir” (2, s. 72). O dövrdə Rum dedikdə Anadolu nəzərdə tutulurdu (3, s. 104).

**Morfologiyası.** Murat Bardakçı Ə.Marağalının şahrudla bağlı farsca yazdığı risaləsindəki fikirlərini belə tərcümə edir: “Şahrud: Uzunluğu udun iki mislidir və təknəsi(çanağı – A.N.) uda bənzəyir. Uddan bir oktava bəm səs verir, beş cüt teli var” (3, s. 104).Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Məhəmmədəli Müsəddiq (1925-1997) isə Ə.Marağalının həmin risaləsindəki eyni mətni tərcümə edərkən yazır: “Şahrud – sazdır(çalğı alətidir – A.N.). Uzunluğu təxminən iki ud uzunluğunda olur. Onun nəğməsinin udun mütləq “Yəh” nəğməsinə (havasına) bərabər düzəldirlər. Onun “Yəh” nəğməsinin doudun “Ləh” nəğməsi ilə düzəltmək olar. Bu onun “Ləh” nəğməsində udun “Nəb” nəğməsi ilə eyni səviyyədə düzəldilməlidir. Şahrudun bir simində beş nəğmə (səs – A.N.) çalınır. Şahrudda on sim cüt bağlanır. Hər cüt simin biri uzun, o biri qısa bağlanır. Bu elə bağlanmalıdır ki, beş nəğmə (səs – A.N.) çalınsın.

Onun kasası (çanağı – A.N.) və səthi ud kimidir. Bizim əsrdə bunu işlətmirdilər. Biz onu işə saldıq. Bu sazı İbni-Əxvəs ixtira etmişdir...” (7, s. 76).

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, mizrabla səsləndirilən şahrudun udabənzər çanağı olub, lakin uddan ölçüsünə görə iki dəfə böyük imiş. Bu baxımdan şahrud uddan bir oktava bəm səslənib. Alətin 5 qoşa ( $5 \times 2 = 10$ ), yəni 10 teli olub. Hər qoşa tel bir səs hökmündə imiş. Tellərin bir ucu qarmağa, digər ucu isə körpüçüklərin (çanaqüstü və qolla kəllənin birləşdiyi yerdəki kəmik körpüçüyün) üzərindən keçməklə kəllədəki aşıxlara düyünləir. Tellər məhz aşıxlar vasitəsi ilə köklənir.

2017-ci ildə AMK-nın dissertantı və “Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi” elmi-tədqiqat laboratoriyasının rəhbəri Məhəmmədəli Məhəmmədov təqdim etdiyimiz mənbələrdən faydalanaraq şahrud çalğı alətini bərpa etmişdir.

### **Ədəbiyyat:**

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat). B.: Adiloğlu, 2002, 454 s.
2. Abdullayeva S.A. Nizami Gəncəvinin əsərləri orta əsr çalğı alətləri haqqında əsas mənbə kimi. // “Konservatoriya” jurnalı №1 (39), 2018, s. 69-78.
3. Bardakçı M. Marağalı Abdülkadir. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986, 200 s. (türk dilində).
4. Baron Rodolf d’Erlanger. La musique Arabe. T. 1, liv. 1-2. Paris: 1930, 280 p.

(fransız dilində).

5. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Tərcümə: Rəsul Rza, izahlar: Məmmədəğa Sultanov. B.: Lider, 2004, 392 s.
6. Gəncəvi N. İskəndərnamə. Şərəfnamə. Filoloji tərcümə Qəzənfər Əliyevindir. İqbalnamə. Filoloji tərcümə Vaqif Aslanovundur. B.: Elm, 1983, 650 s.
7. Marağalı Ə. Musiqi alətləri və onların növləri (farscadan tərcümə: M.Müsəddiq). //B.: "Qobustan" jurnalı, 1977, №1, s. 74-79.
8. Матякубов О.Р. Фараби об основах музыки Востока. Ташкент: ФАН, 1986,88 с. (rus dilində).
9. Nəcəfzadə A.İ. Çalğı alətlərimiz. B.: Min bir mahnı MMC, 2004, 128 s.
10. Nəcəfzadə A.İ. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. (Yenidən işlənmiş II nəşr). B.: MBM, 2004, 224 s.
11. Nəcəfzadə A.İ. Etnoorqanologiya. Musiqi təmayüllü ali məktəblər üçün dərslik. B.: Ecoprint, 2016, 304 s.
12. Nəcəfzadə A.İ. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında çalğı alətləri. B.: Elm və təhsil, 2017, 264 s.

**Аббасгулу Наджафов**

### **Реставрирован забытый шахрудРезюме**

В статье дается информация о струнно-щипковом инструменте шахруд. Исследуется его история создания (IX век), а также этимология и морфология инструмента. В XIV веке Абдулькадир Марагалы реставрировал данный инструмент, но и последующие века шахруд был вновь позабыт. В начале XXI века Мамедали Мамедову удалось снова реставрировать инструмент.

**Ключевые слова:** шахруд, группа хордофонов, история создания, этимология, морфология, реставрация.

**Abbasgulu Najafzade**

### **The forgotten shahrud was restoredSummary**

The article deals with the stringed and plucked instrument Shahrud. Its history of creation (IX century), etymology, and morphology of the instrument are investigated. In the 14th century, Abdulkadir Maragaly restored the tool that had been forgotten until that time and after that in the following centuries shahrud again degraded. At the beginning of the XXI century, with the help of Mamedali Mamedov, the instrument was again restored.

**Keywords:** shahrud, group of chordophones, creation history, etymology, morphology, restoration.

**Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.09.2018**

**Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi:**

**08.10.2018Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi:**

**11.10.2018**

**Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: sənəşünashq üzrə fəlsəfə**

**doktoru Cəvahir Mustafayeva**

**ADMİU-nun Elmi Şurasının 22 dekabr 2018-ci il, 04 sayılı qərarı ilə çap olunur**